

Иргэний эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх буюу нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ

**The Right of Citizens to Protect Their Health,
Receive Medical Care or Social Health Care Services**

Очиржанцангийн Чулуунцэцэг

Хууль зүйн ухааны магистр (LL.M.).

*Монгол Улсын Их Сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш*

*Улаанбаатар хот, Монгол Улс
chuluuntsetseg@num.edu.mn*

Сандагийн Рэнцэндорж

Бизнесийн удирдлагын магистр

*Монгол Улсын Их Сургуулийн Бизнесийн сургуулийн
Нягтлан бодох бүртгэлийн тэнхимийн ахлах багш*

*Улаанбаатар хот, Монгол Улс
rentsendorj.s@num.edu.mn*

© O.Chuluuntsetseg, S.Rentsendorj, 2025

[Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)
(CC BY-NC 4.0)

[Товч утга]

Нийгмийн анги давхарга хувьсан өөрчлөгдөж шинэчлэгдэх тусам жам ёсны түүхэн хөгжил улам боловсронгуй болж хүний эрхийн асуудал нь нийгмийн байдлыг бататган бэхжүүлэх шинжийг бий болгосоор байв. Ингэснээр жам ёсны эрх нь хүний эрхийн төлөвшилд хүний эрхийн дээдлэгдэх чанарыг бүрдүүлж, хувь хүн ба төр хоорондын харилцааны шинэ хэмжүүрийг бий болгох боломжийг бүрдүүлсэн.

Хүний эрх нь хүнээс салшгүй шинжийг агуулж байдгаараа нийгмийн хөгжлийн үнэт зүйл болж өгдөг. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйт төр хэлбэржин тогтнох нэг хүчин зүйл нь нийгмийн ухамсарт харилцаанд хүний эрх, эрх чөлөөг бататгаж өгсөн явдал юм.

Үндсэн хуульд тусгагдсан үндсэн эрхүүд хүний эрх дээр суурилж, Үндсэн хууль болон түүний эрх зүйн хөгжлийн түүхэн явцад хүний эрх, эрх чөлөөг позитив хэм хэмжээгээр бэхжүүлсэн. Үүний нэг нь иргэд эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх юм. Энэхүү эрхийн хүрээнд нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний асуудал хөндөгдөж, манай улсад хэрхэн хэрэгжиж байгаад дүн шинжилгээ хийх, төрийн бодлогын хэрэгжилт яаж зохицуулагдаж байгаа болон нийгэмд хувь хүний амьдрах хэв маягын онцлогоос шалтгаалж сөрөг үр дагаврыг бий болгох үндсэн нөхцлийг судлахыг зорилоо.

Мөн хүний эрхийг хангах, хамгаалах механизмыг хэрэгжүүлэхэд холбогдох субъектүүдийн эрх үүрэг, эх сурвалж, нийгмийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний төрөл, хэлбэр, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх боломж, нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийг тодорхойлох, тусламж үйлчилгээ үзүүлэх тодорхой чиглэл, хүнсний аюулгүй байдлын өнөөгийн хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, холбогдох асуудалд тандалтын судалгаа хийн үр дүн гаргахыг оролдлоо.

Дэлхий ертөнц глобальчлагдаж байгаа өнөө үед хүний насжилт ихсэх тусам нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ илүү шаардлагатай болж, бие махбодь, оюун ухааны эрүүл байх боломжийг бүрдүүлэх нь иргэн бүрийн журамт үүргээр хэрэгжих болсон.

[Түлхүүр үг]

Эрүүл мэндээ хамгаалуулах ба хамгаалах, эмнэлгийн тусламж авах, нийгмийн эрүүл мэнд, нийгэм-сэтгэц зан үйл, хүнсний аюулгүй байдал, хүнсний бүтээгдэхүүний илчлэг.

I. Оршил

Хүний эрх нь нийгмийн хөгжлийн үйл явцыг дагаад хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн, тэгш байдлыг тодорхойлсон соёлын чухал үнэт зүйл болсоор иржээ. Өөрөөр хэлбэл, уг эрх нь улсын дээд хүчин чадал бүхий хуульд тусгагдах болсон. Уг хууль нь Үндсэн хууль бөгөөд аливаа улсын засаг төрийн тогтолцоог үүсгэн бий болгож, удирдан зохицуулж хүний үндсэн эрхийг хамгаалж байдаг хэм хэмжээний нийлбэр юм¹. Үндсэн хуульд баталгаажигдсан эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх нь нийгэм, эдийн засгийн шинжтэй эрх юм.

Хүн бүр эрүүл мэндийнхээ төлөө санаа тавьж, түүнийгээ хамгаалуулах эрхийн хүрээнд эрүүл мэндээ хамгаалуулах нь эмнэлгийн тусламж авах, эмчилэн сувилуулах үйлчилгээгээр хангагдах явдлыг хэлнэ. Энэ нь эрүүл мэндийн даатгал төлөгдсөн тохиолдолд хэрэгжих бөгөөд эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ нь хүний эрүүл мэндээ хамгаалуулах зүй ёсны шаардлагад нийцсэн байх ёстой байдаг.

II. Эрүүл мэндийн эрх зүйн үүргийн ойлголт

Хүн бүр эрх зүйн этгээд болохынхоо хувьд иргэн нь эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй боловч нөгөө талдаа төрийн үүрэг болон хэрэгжиж, харин иргэн бүр эрүүл мэндээ хамгаалах журамт үүргийг биелүүлэхээр хуульчилж өгсөн. Тухайлбал, үндсэн үүрэг нь заавал биелүүлэх үүрэг бол журамт үүрэг нь иргэний ухамсар, хүний мөс чанарт үндэслэдэг байна².

Зураг 2.1. Эрүүл мэндийн эрх зүйн үүрэг

Хүний эрх бол заяагдмал эрх бөгөөд хүний эрхийг хамгаалах нь төр, түүний байгууллагын анхдагч эрх гэж ойлгож болно. Төрийн

¹ Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй, Улаанбаатар, 2016, 16 дахь тал

² Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, Улаанбаатар, 2008, 101-102 дахь тал

хүлээх үүрэг бол хүний эрхийг хангах, хамгаалах механизмыг бий болгох явдал юм. Төр бол хүний эрхийг хамгаалах механизм болохын хувьд хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хангах эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн баталгааг хангах, нийгмийн зохион байгуулалтын бүх асуудлыг байгуулдаг³. Түүнчлэн хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг хүлээн зөвшөөрөх, тэдгээрийг сахин биелүүлэх, хамгаалах нь төрийн үүрэг болно⁴. Төр сайн засаглалыг бүрдүүлж чадвал тэр нь хүний эрхийг хангах, хамгаалах механизмын үндсэн шинжээр илэрдэг. Мөн хүний эрх хамгаалах үйл ажиллагааг төрөөс дэмжин хүний эрх хамаалагчийн эрх зүйн байдлын хууль зүйн орчныг бүрдүүлэхээс гадна Үндсэн хууль, бусад хууль, олон улсын гэрээгээр баталгаажуулсан хүний эрх, эрх чөлөөг хөхиүлэн дэмжих, хамгаалах үйл ажиллагаа явуулах, сайн дураар оролцох эрх эдлэхийг хуулиар баталгаажуулж өгсөн⁵.

Зураг 2.2. Хүний эрх хамгаалах үйл ажиллагаа

Ер нь аливаа эрх эдлэх нь ямагт үүргийг өөртөө дагуулдаг байна. Иргэн бүрийн эрхийн хэрэгжилт нь төрийн бодлогын үндсэн зохицуулалтаар хангагддаг. Өөрөөр хэлбэл, хүн амын эрүүл буюу ёс суртахууныг хамгаалах зайлшгүй шаардлага төрийн үйл ажиллагааны явцад үүсдэг. Мөн хүн бүр хаана ч байсан эрх зүйн этгээд байх эрхээ хүлээн зөвшөөрүүлэх эрхтэй юм⁶. Тиймээс хүний эрхийг хэрэгжүүлэх нь аливаа нэгэн иргэн буюу байгууллага өөрийн үйл ажиллагаагаа явуулахдаа Үндсэн хуулийн дагуу тунхаглагдсан эрхийг хүндэтгэх ёстой ойлголт юм⁷.

³ Г.Совд, Үндсэн хууль ба хүний эрх, Улаанбаатар, 1990, 198-199 дэх тал

⁴ Ж.Амарсанаа, “Хүний эрх. Олон улсын ба үндэсний эрх зүйн асуудал”, Улаанбаатар, 2000, 122 дахь тал

⁵ Монгол Улсын Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Зургаадугаар зүйлийн 6.1.1 дэх заалт, 2021, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16207226850601>

⁶ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Арванзургаадугаар зүйл, 1966, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1257>

⁷ “Хүний эрх ба үндэсний аюулгүй байдал” олон улсын симпозиум, Ханнес-Зайделийн сан, Улаанбаатар, 1998, 161 дэх тал

Өнөөгийн нийгэмд улс орнууд хүн бүрийн өлсөхгүйгээр аж төрөх үндсэн эрхийн хүрээнд хүн бүрийн болон түүний гэр бүлийн хүрэлцээтэй хоол хүнс, амьдралын хүрэлцээтэй түвшинд ажиллаж амьдрах, амьдралынхаа нөхцлийг байнга сайжруулах ба хүнс тэжээлийн тухай мэдлэгийг дэлгэрүүлэх, хоол хүнсний бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх, хадгалах, хуваарилах арга ажиллагааг сайжруулах арга хэмжээг дээшлүүлэх ёсыг анхаарч байна⁸. Түүнчлэн хүн бүрийн эрх бол бие бялдрын болон оюуны талаар дээд зэргийн эрүүл байх явдал юм. Ингэхдээ тэгш байдлыг хангах бөгөөд тэгш байдал нь хүн болгоны амьдрал адилхан чухал, адил үнэ цэнэтэй байдаг учраас тэднийг хүндлэх ёстой⁹.

Төр хүний эрх, эрх чөлөөний стандартыг Үндсэн хууль болон салбар хуулиудаар хуульчлан бататгаж, түүний биелэлтийг зохион байгуулах, гүйцэтгэлийг нь хянах үүргийг хүлээнэ¹⁰. Түүнчлэн Үндсэн хууль бодитой оршихын хэмжүүр нь хүний эрх, эрх чөлөө, төрийн эрх мэдэл хуваарилах онол, зарчим юм¹¹ бөгөөд Үндсэн хууль нь нийгэм төрийн зохион байгууллын үндэс, хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын болон төр ба бие хүний хоорондын харилцааны үндсийг зохицуулдаг хууль зүйн дээд хүчин чадалтай эрх зүйн акт, төрийн гол хууль мөн¹². Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцдаг¹³.

Нийгмийн хөгжил, дэвшил нь хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хүндэтгэн эдлүүлэх нөхцөлд өлсгөлөн, өлөн зэлмэн байдлыг арилгах, зохих түвшинд хоол хүнсээр хангагдах эрхийг хангах, амьдралын түвшинг тууштай дээшлүүлэх, эрүүлийг хамгаалахыг аль болох өндөр түвшинд хүргэх, хүн амын эрүүл мэндийг үнэ төлбөргүйгээр хамгаалах явдлыг боломжийн хирээр хангах зэрэг нийгмийн нийт гишүүдийн амьдралын материаллаг болон оюуны түвшинг байнга дээшлүүлэхэд чиглэх ёстой¹⁴.

Монгол Улсын хувьд хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм

⁸ Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, Арваннэгдүгээр зүйлийн 11.1 дэх заалт, 1966, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1284>

⁹ О.Мөнхсайхан, *Хүний эрх: өгүүлэл, илтгэл, санал*, Улаанбаатар, 2023, 5 дахь тал

¹⁰ Б.Нармандах, *Үндсэн хуулийн эрх зүй*, Улаанбаатар, 2011, 126 дахь тал

¹¹ С.Боловсон, *Хүний эрхийн лекц*, Улаанбаатар, 2018, 23 дахь тал

¹² П.Одгэрэл, *Татварын эрх зүйн ерөнхий анги*, Улаанбаатар, 2017, 65 дахь тал

¹³ Монгол Улсын Үндсэн хууль, Арванесдүгээр зүйлийн 19.1 дэх заалт, 1992, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=367>

¹⁴ Нийгмийн дэвшил, хөгжлийн тухай тунхаглал. НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2542 тоот тогтоол. 1969

цогцлуулан хөгжүүлэх эрхэм зорилгын хүрээнд эрүүл мэндийн талаарх эрх зүйн зохицуулалтыг дараах хэлбэрээр хуульчилж өгсөн. Үүнд:

Зураг 2.3. Эрүүл мэндийн эрх, үүрэг

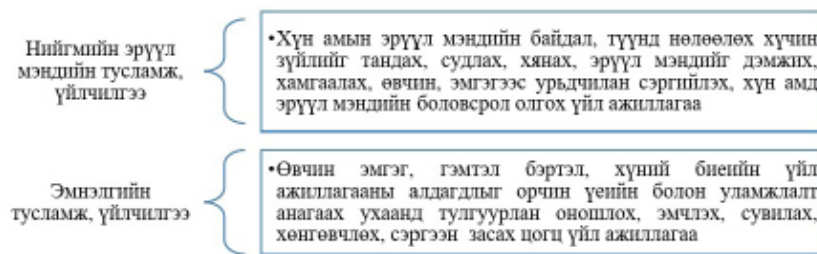

Жишээлбэл, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхэд эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх хамаардаг¹⁵.

Ш. Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний эрх зүйн зохицуулалт

Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ нь нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ гэсэн хоёр төрөлд ангилагддаг. Тусламж, үйлчилгээний ялгаатай үйл ажиллагааг авч үзье. Үүнд:

Зураг 3.1. Эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төрөл

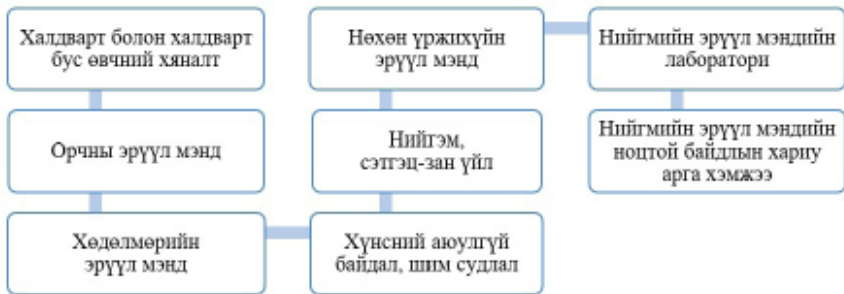
Монгол Улсын иргэн бүр эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй билээ. Үүнийг хангах механизмын нэг нь нийгмийн эрүүл мэндийн асуудал бөгөөд хүн, байгаль, нийгмийн зохицлыг хангаснаар хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих, өвчин эмгэгээс урьдчилан сэргийлэх, эрүүл, аюулгүй амьдрах орчин бүрдүүлэх чиглэлээр хувь хүн, хамт олон, байгууллага, салбар хоорондын зохицуулалттай,

¹⁵ Н.Жанцан, *Үндсэн хуулийн эрх зүй:схем, хүснэгт /сургалтын гарын авлага/,* Улаанбаатар, 2018, 29 дэх тал

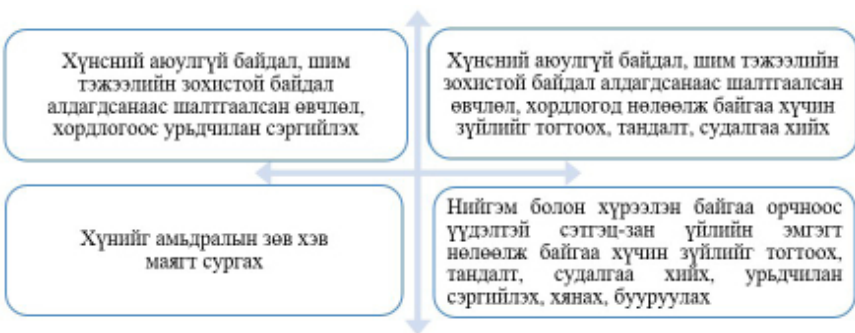
судалгааны үр дүн, нотолгоонд суурилсан нийтээр хэрэгжүүлэх цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх явдал юм. Улмаар эрүүл мэндийг хамгаалах явдал нь хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг зохион байгуулах замаар хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалахад чиглэсэн анагаах ухаан, нийгэм, эдийн засгийн цогц арга хэмжээгээр хэрэгждэг байна.

Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээнд хүн амын эрүүл мэндийн байдал, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлийг тандах, судлах, хянах, эрүүл мэндийг дэмжих, хамгаалах, өвчин, эмгэгээс урьдчилан сэргийлэх, хүн амд эрүүл мэндийн боловсрол олгох үйл ажиллагаа хамаарна¹⁶. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төрөл, хэлбэрийг ангилан авч үзвэл:

Зураг 3.3. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төрөл

Зураг 3.4. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааны хэлбэр

Төр чиг үүргийнхээ хүрээнд нийгмийн эрүүл мэндийг дэмжих, хамгаалах үйл ажиллагаа, арга хэмжээний зардлыг эдийн засгийн ангиллаар улсын төсвөөс санхүүжүүлдэг¹⁷. Нийгмийн эрүүл мэндийн

¹⁶ Монгол Улсын Эрүүл мэндийн тухай хууль, Арвангуравдугаар зүйлийн 13.2 дахь заалт, 2011, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=49>

¹⁷ Монгол Улсын Эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний тухай хууль, Арваннаймдугаар зүйлийн 18.1.3 дахь заалт, 2016, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11929>

цогц үйл ажиллагааг хэрэгжүүлснээр эрүүл мэндийн тогтолцоог сайжруулах механизм бүрдэх учиртай.

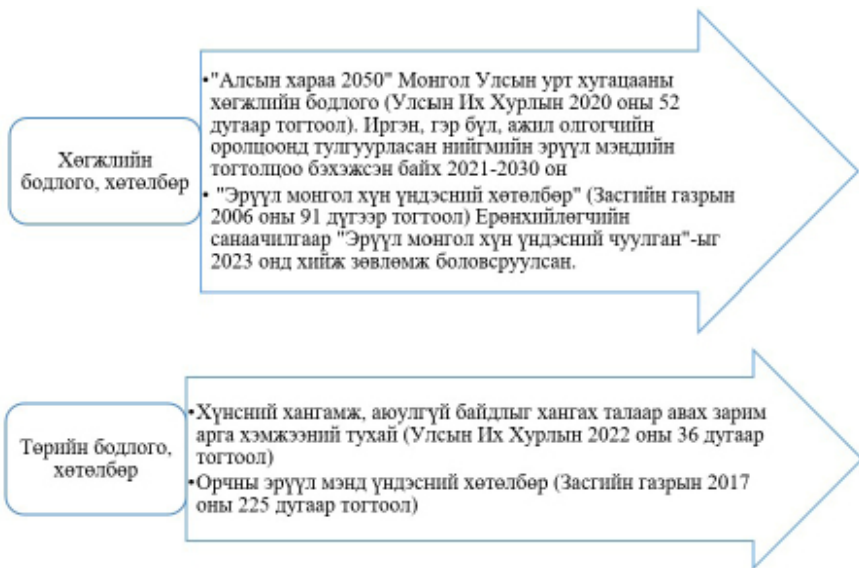
Зураг 3.5. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төрлөөр үзүүлэх чиглэл

Одоогийн байдлаар нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний үзүүлэх чиглэлд эрүүл мэндийг дэмжих, хамгаалах зохицуулалт чухал үүрэгтэй хэвээр байсаар байна.

Түүнчлэн нийгмийн эрүүл мэндийн талаар төрөөс хэрэгжүүлж буй бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг авч үзвэл:

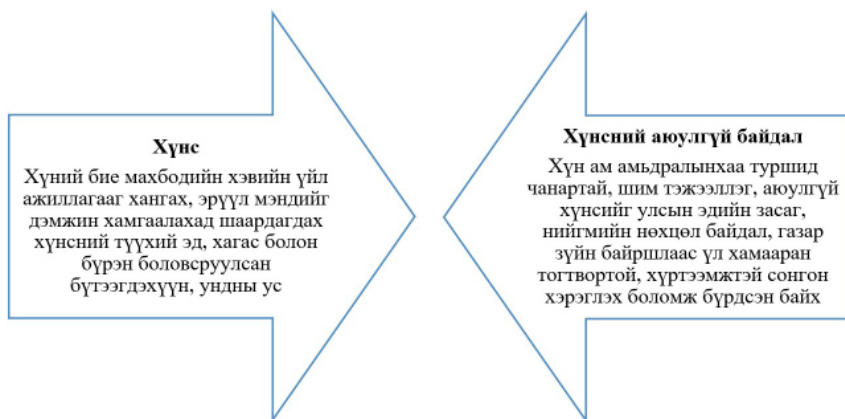
Зураг 3.6. Нийгмийн эрүүл мэндийн чиглэлээр хэрэгжүүлж буй бодлого, хөтөлбөр

IV. Хүнсний аюулгүй байдал, шим судлалын үйлчилгээ

Нийгмийн эрүүл мэндийг сайжруулах нэг алхам бол хүнсний аюулгүй байдал шим тэжээлийн зохистой байдлыг хангах явдал юм. Ингэхдээ хүнсний аюулгүй байдал, шим судлалын тусламж үйлчилгээг харгалзан үздэг. Үүнд:

Зураг 4.1. Хүнсний аюулгүй байдал

Зураг 4.2. Хүнсний аюулгүй байдал, шим судлалын тусламж үйлчилгээ

Монгол Улсад хүнсний аюулгүй байдлыг хангах ажлыг уялдуулан зохицуулах чиг үүрэг бүхий төр, хувийн хэвшлийн төлөөллөөс бүрдсэн орон тооны бус Хүнсний аюулгүй байдлын үндэсний зөвлөл Засгийн газрын дэргэд ажиллах бөгөөд Үндэсний зөвлөлийн даргыг Монгол Улсын Ерөнхий сайд тэргүүлж ажилладаг. Мөн хүн амын хүнсний хангамж, хүртээмжийг тогтвортой байлгах зорилгоор стратегийн хүнсний улирлын нөөцийг бүрдүүлдэг байна¹⁸.

Эрүүл хүнс хэрэглэхэд хүнсний бүтээгдэхүүний найрлага чухал үүрэгтэй байдаг. Үүнийг хүнсний илчлэг найрлагатай бүтээгдэхүүн хот болон орон нутагт хэрхэн хэрэглэгдэж байгаа талаар судалгаа хийж үзвэл:

¹⁸ Монгол Улсын Хүнсний тухай хууль, Зургаадугаар зүйлийн 6.1 дэх заалт, 2012, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=8912>

Зураг 4.3. Хүнсний бүтээгдэхүүний илчлэг, найрлага

Эх сурвалж: Статистик мэдээнээс боловсруулав. Үндэсний статистикийн хороо. 2024 он¹⁹

Энэхүү статистик мэдээгээр өрхийн сарын хэрэглээнээс хоногийн хэрэглээг тооцож илчлэг, уураг, өөхөн тос, нүүрс усны хэрэглээнд эзлэх жинг ашиглан нэг хүний хоногт хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүний илчлэг, найрлагыг тооцож үзэхэд илчлэг байдлаараа хөдөө орон нутагт хэрэглэж байгаа хүнсний найрлага өндөр гарч байна.

Түүнчлэн хүнсний аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор мэргэжлийн хяналт шалгалтын хүрээнд бүтээгдэхүүнийг дараах үе шатаар явуулдаг байна. Үүнд:

Зураг 4.4. Бүтээгдэхүүний процесс үе шат

Тухайлбал, хүнсний чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхлэгч нь хоол хүнснээс шалтгаалсан өвчлөл гарсан болон тухайн хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүн эрүүл ахуйн шаардлага болон аюулгүйн үзүүлэлтийг хангаагүй, буруу шошголсон, хуурамч бүтээгдэхүүн болохыг хяналт шалгалтаар тогтоосон тохиолдолд хяналтын байгууллагын шийдвэрээр хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүнээ хүнсний сүлжээнээс татан авах ёстой юм²⁰. Мөн 2024 оны мэргэжлийн хяналт шалгалтаар

¹⁹ https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/48171310/table-view/DT_NSO_1900_006V1

²⁰ Монгол Улсын Хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль,

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны мэдээллээр 308 газарт худалдаалагдаж байсан 2278 нэр төрлийн 21962 ширхэг, 54 сая төгрөгийн үнэ бүхий хүнсний бүтээгдэхүүнийг устгуулсан байдаг²¹. Урт хугацаа, санхүүжилт төсөв мөнгө шаардсан, барилга байгууламжтай холбоотой зөрчилд хугацаатай үүрэг даалгавар өгдөг байна.

Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээнд бодит амьдрал дээр иргэдийн дунд илчлэг хоол, хүнс хэрэглэх асуудалд ямар хүчин зүйл нөлөөлж байгаа талаар өрхийн тандалтын судалгааг хийж, үр дүнг харвал:

Зураг 4.5. Өрхийн тандалтын судалгаа

Эх сурвалж: Үндэсний статистик үзүүлэлтийн өгөгдлөөс түүвэрлэн авч боловсруулав.

Үндэсний Статистикийн Хороо, 2023 он. <https://downloads.1212.mn/>

Судалгааны үр дүнгээс харахад нийт 2020 онд 16460, 2021 онд 11199, 2022 онд 23560 өрх хамрагдснаас ямар нэг байдлаар хүнсний дутагдалд орсон гэж хариулсан өрх 2020 онд 2168, 2021 онд 1367, 2022 онд 1889 өрх байсан бөгөөд мөнгө, санхүүгээс хамаарч хоол хүнсний дутагдалд орж буйд 2020 онд 73.5 хувь, 2021 онд 86.5 хувь, 2022 онд 77.6 хувь, санаа зовж, цөөн хэдхэн нэр төрлийн хоол хүнс хэрэглэдэг нь 2020 онд 63.7 хувь, 2021 онд 59.3 хувь, 2022 онд 58.2 хувь, эрүүл шим тэжээлтэй хоол хүнс идэх боломжгүй байдал нь 2020 онд 52.5 хувь, 2021 онд 46.9 хувь, 2022 онд 52.2 хувийг тус тус эзэлж байна. Үүнээс үзэхэд айл өрхүүдэд өрхийн санхүүгийн орлогоос шалтгаалж хоол хүнсний хүрэлцэхгүй байдалд санаа зовох асуудал нэмэгдэж,

Наймдугаар зүйлийн 8.2 дахь заалт, 2012, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=8911>

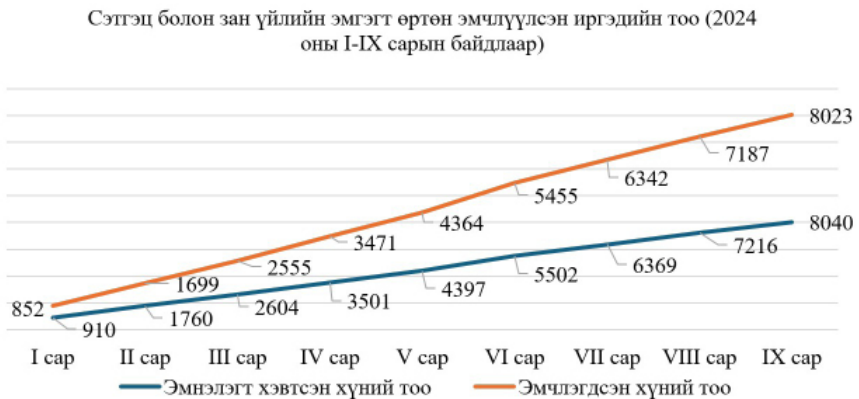
²¹ <https://www.assa.mn/a/69586>

шим тэжээлтэй хоол хүнсээр хангагдах ажил дутмаг байсаар байгаад анхаарал хандуулах шаардлага байсаар байгааг тус судалгаа харуулж байна. Мөн 1948 оны Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 25 дугаар зүйлийн 25.1-д тусгаснаар хүн бүр “хоол хүнс, хувцас хунар, орон байр, эмчилгээ сувилгаа, нийгмийн ахуйн зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээг оролцуулаад өөрийн болон ам бүлийнхээ эрүүл мэнд, аж амьдралыг тэтгэхэд хүрэлцэхүйц амьжиргаатай байх” эрхтэйг бид санах нь зүйтэй юм²².

V. Нийгэм-сэтгэцийн зан үйлийн байдал

Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний талаарх тулгамдсан асуудал бол нийгэм-сэтгэцийн зан үйлийн асуудал юм. Нийгэм, сэтгэл зүйн шалтгааны улмаас хүний сэтгэхүй, сэтгэл хөдлөл, зан үйл түр хямарснаар сэтгэцийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал үүсдэг байна. Түүнчлэн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн ёс суртахуун, эрх зүй, ёс заншил, харилцаа, сахилга бат, амьдралын эрүүл хэв маягийн хэм хэмжээг баримтлаагүйгээс үүдэн нийгэм, хамт олны дунд дасан зохицох чадваргүй байдлаас зан үйлийн эмгэг үүсдэг байна. Тухайлбал, сэтгэцийн эрүүл мэндийн төвд хэвтэн эмчлүүлсэн иргэдийн статистик мэдээллийг авч үзье. Үүнд:

Зураг 5.1. Сэтгэц ба зан үйлийн талаарх судалгаа

Эх сурвалж: Сэтгэцийн эрүүл мэндийн үндэсний төвд сэтгэц-зан үйлийн эмгэгт өртсөн иргэдийн эмчлүүлсэн байдал, 2024 он. Эрүүл мэндийн хөгжлийн төвийн эрүүл мэндийн статистик үзүүлэлтийн өгөгдлөөс түүвэрлэн авч боловсруулалт хийв²³.

Тус судалгаагаар сэтгэц болон зан үйлийн эмгэгт өртөн

²² Хүний эрх олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн эмхэтгэл. ШУА-ийн төр, эрх зүйн хүрээлэн, Улаанбаатар, 1993, 7 дахь тал

²³ <http://hdc.gov.mn/file-category/80/>

эмчлүүлэгчдийн тоо өсөх хандлагатай байгааг харуулж байна. Мөн сэтгэцийн эмгэгтэй хүн эрүүл мэндээ хамгаалуулах талаар сэтгэцийн эрүүл мэндийн болон эмнэлгийн шаардлагатай үйлчилгээ авах, асран халамжлуулах эрхтэй байдаг²⁴.

Цаашлаад үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн буюу хангах арга зам нь амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэх үүднээс нийгмийн эрүүл мэндийн салбарын хөгжлийг дэмжиж, эрүүл аж төрөх ёсыг хэвшүүлэх, иргэний эрүүл мэндийн боловсролыг дээшлүүлэх, хүн амын дунд хоол тэжээлийн зохистой хэрэглээг төлөвшүүлэх, хүн амд эрүүл мэндийн анхан шатны багц тусламж, үйлчилгээ, эмнэлгийн яаралтай тусламж үзүүлэх тогтолцоог бэхжүүлж нийтэд тэгш, хүртээмжтэй болгох, хүнсний хангамжийн баталгаат байдлыг хангаж, физиологийн зохистой нормд нийцсэн хүнсний бүтээгдэхүүнээр хүн амыг жигд, тогтвортой, хүртээмжтэй хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал юм²⁵. Тухайлбал, хүнсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсгийн нэг нь хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал юм²⁶.

Тиймээс иргэдийн эрүүл мэндийн чухал асуудлын нэг хүчин зүйл нь илчлэг, шим тэжээлтэй хоол хүнсээр хангах, нөгөө хүчин зүйл нь нийгэм-сэтгэц зан үйлийн асуудлаас урьдчилан сэргийлэх боломжийг бүрдүүлэхэд бид анхаарах ёстой. Жишээ нь: хүнсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсгийн нэг нь хүнсний аюулгүй байдал бөгөөд хүнсний баталгаат байдлын тухайд “Хүн бүр бүхий л цаг хугацаанд эрүүл, идэвхтэй амьдрахад шаардлагатай аюулгүй, тэжээллэг, хэрэглэхийг хүссэн хоол хүнсээ хангалттай хэмжээгээр хэрэглэх бие махбодын болон нийгэм, эдийн засгийн боломжтой байх нөхцөл”²⁷ хангагдах ёстойг санах нь зүйтэй юм.

Өнөөдөр нийгмийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудлыг хэлэлцэх, салбар дундын үйл ажиллагааны уялдаа холбоог хангах чиг үүрэг бүхий Нийгмийн эрүүл мэндийн орон тооны бус үндэсний зөвлөл Ерөнхий сайдын дэргэд ажиллахаар болсон²⁸.

Эрүүл мэндээ хамгаалах болон үр хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх нь иргэн бүрийн журамт үүрэг бөгөөд гэр бүлийн хүрээнд биеийн тамир, спортын талаар иргэн эрүүл мэндээ хамгаалах, бие бялдраа хөгжүүлэх

²⁴ Монгол Улсын Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тухай хууль, Аравдугаар зүйлийн 10.1.1 дэх заалт, 2013, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=8907>

²⁵ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Монгол Улсын Их Хурлын 48 дугаар тогтоол, Улаанбаатар, 2010

²⁶ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, Гуравдугаар зүйлийн 3.4.10 дах заалт, 2001, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=18>

²⁷ FAO. 2002. The State of Food Insecurity in the World 2001

²⁸ Монгол Улсын Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний тухай хууль, Зургаадугаар зүйлийн 6.1 дэх заалт, 2024, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17048065407791>

зорилгоор биеийн тамир, спортоор тогтмол хичээллэж, бие бялдрын сорилын болзлыг ханган биелүүлэх эерэг хандлагыг бий болгон эрхэмлэх ёстой²⁹. Түүнчлэн биеийн тамир, спортын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь хүн амыг эрүүл аж төрөх зан үйлд хэвшүүлэх, сэтгэл, оюуны болон бие бялдрын боловсрол, амьдралын зөв хандлагыг төлөвшүүлэх, иргэнийг өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор идэвхтэй хөдөлгөөн, спортоор хичээллэх ажлыг зохион байгуулах чиг үүргийн ажлыг хийх үүргийг гүйцэтгэж байгаа билээ.

VI. Дүгнэлт

1. Өнөөдөр Үндсэн хуульд тусгагдсан үндсэн эрхүүд хүний эрх дээр суурилж, Үндсэн хууль болон түүний эрх зүйн хөгжлийн түүхэн явцад хүний эрх, эрх чөлөөг позитив эрх хэмжээгээр бэхжүүлжээ.

2. Үндсэн хуульд баталгаажигдсан эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх нь нийгэм, эдийн засгийн шинжтэй эрх бөгөөд нэг талаас төрийн үүрэг болон хэрэгжиж, нөгөө талаас эрүүл мэндээ хамгаалах иргэний журамт үүрэг болон тусгагджээ.

3. Бид нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төрөл болох хүнсний аюулгүй байдал, шим судлал болон нийгэм, сэтгэц-зан үйлийн үйл ажиллагааг сайжруулахад анхаарах цаг болжээ.

4. Иргэдийн амьдралын зөв хэв маягыг төлөвшүүлэх, хүн бүрт амьдрах нөхцлийг хангах боломжийг судлан эрүүл аюулгүй орчинд санаа зовохгүйгээр санхүүгийн боломж олгох нөхцлийг бүрдүүлэхэд төрийн зорилго орших ёстой.

5. Судалгааны үр дүнгээс харахад хүнсний хангамж, хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал, шимт чанарт анхаарлаа хандуулах чиглэлийг төрийн зүгээс холбогдох байгууллагуудад чиглэл өгч, хяналт тавих шаардлагыг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй юм.

²⁹ Монгол Улсын Биеийн тамир, спортын тухай хууль, Тавдугаар зүйлийн 5.1.1 дэх заалт, 2024, 2025.03.13, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17140722827531>

[Ном зүй]

- Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992
- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, 2001
- Монгол Улсын Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний тухай хууль, 2024
- Монгол Улсын Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, 2021
- Монгол Улсын Хүнсний тухай хууль, 2012
- Монгол Улсын Хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль, 2012
- Монгол Улсын Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тухай хууль, 2013
- Монгол Улсын Эрүүл мэндийн тухай хууль, 2011
- Монгол Улсын Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний тухай хууль, 2016
- Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, 1966
- Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, 1966
- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Монгол Улсын Их Хурлын 48 дугаар тогтоол, 2010
- FAO. 2002. The State of Food Insecurity in the World 2001
- Нийгмийн дэвшил, хөгжлийн тухай тунхаглал, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2542 тоот тогтоол, 1969
- Ж.Амарсанаа, “Хүний эрх. Олон улсын ба үндэсний эрх зүйн асуудал”, 2000
- С.Боловсон, Хүний эрхийн лекц, 2018
- Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй, 2016
- Н.Жанцан, Үндсэн хуулийн эрх зүй:схем, хүснэгт /сургалтын гарын авлага/, 2018
- О.Мөнхсайхан, Хүний эрх:өгүүлэл, илтгэл, санал, 2023
- Б.Нармандах, Үндсэн хуулийн эрх зүй, 2011
- П.Одгэрэл, Татварын эрх зүйн ерөнхий анги, 2017
- Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, 2008
- Г.Совд, Үндсэн хууль ба хүний эрх, 1990
- “Хүний эрх ба үндэсний аюулгүй байдал” олон улсын симпозиум, Ханнс-Зайделийн сан, 1998
- Хүний эрх олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн эмхэтгэл. ШУА-ийн төр, эрх зүйн хүрээлэн, 1993
- https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/48171310/table-view/DT_NSO_1900_006V1
- <https://www.assa.mn/a/69586>
- <http://hdc.gov.mn/file-category/80/>

[Abstract]

**The Right of Citizens to Protect Their Health, Receive
Medical Care or Social Health Care Services**

Chuluuntsetseg Ochirjantsan

Master of Laws (LL.M.)

*Senior Lecturer at the Public Law Department,
School of Law, National University of Mongolia*

Ulaanbaatar, Mongolia

Rentsedorj Sandag

Master of Business Management

*Senior Lecturer at the Accounting Department,
Business School, National University of Mongolia*

Ulaanbaatar, Mongolia

As social classes began to change and reform, natural historical development became more sophisticated and the issue of human rights continued to strengthen and consolidate the social situation. In this way, natural rights formed the respectability of human rights in the development of human rights and created the opportunity to create a new dimension of the relationship between the individual and the state. Human rights are a value of social development because they contain inseparable characteristics from humans. In other words, one of the factors that makes the rule of law a reality is that it has strengthened human rights and freedoms in social relations. The fundamental rights enshrined in the Constitution are based on human rights, and human rights and freedoms have been strengthened as positive rights in the historical process of the Constitution and its legal development. One of these is the right of citizens to have their health protected and to receive medical care. Within the framework of this right, the issue of public health care and services is raised, and how it is implemented in our country is analyzed, how the implementation of state policies is regulated, and the main conditions that create negative consequences depending on the characteristics of individual lifestyles in society.

In addition, the rights and responsibilities of relevant subjects in implementing mechanisms for ensuring and protecting human rights, sources, types and forms of public health services, the possibility of implementing their legal regulations, and influencing factors were determined, specific areas of care provision and current needs for food security were determined, and surveillance research on related issues was attempted to produce results.

In today's globalized world, as people age, public health care and services become more necessary, and creating opportunities for physical and mental health has become the moral duty of every citizen.

[Keywords]

Health Protection and Preservation, Medical Care, Social Health, Socio-Psychological Behavior, Food Safety, Food Nutrition.